

Rijksinstituut voor Volksgezondheid
en Milieu
Ministerie van Volksgezondheid,
Welzijn en Sport

Verslag Klankbordgroep "Gezondheidsonderzoek gebruik gevaarlijke stoffen bij Defensie; POMS, chroom-6 en CARC"

A. van Leeuwenhoeklaan 9
3721 MA Bilthoven
Postbus 1
3720 BA Bilthoven
www.rivm.nl

KvK Utrecht 30276683

Vergaderdatum en -tijd 29 oktober 2015, 09.30 – 12.30

Vergaderplaats Utrecht, BCN Utrecht CS.

Deelnemers:

5.1.2e
5.1.2e
5.1.2e
5.1.2e
5.1.2e
5.1.2e
5.1.2e (verslaglegging)

Afwezig m.k.

5.1.2e
5.1.2e

T 5.1.2e
F 5.1.2e
5.1.2e@rivm.nl

Datum

29 oktober 2015

1. Opening en welkom 5.1.2e **(hoofd Centrum Duurzaamheid, Milieu en Gezondheid (RIVM)).**

5.1.2e heet iedereen welkom namens het RIVM en wijst erop dat het van belang is dat de onderzoeksvragen naar goed deugdelijk onderzoek worden geleid, dat de Klankbordgroep is opgericht om breed gedragen experts te vragen mee te denken en te adviseren over de kwaliteit en de maatschappelijke relevantie van het onderzoek.

2. Opening en welkom 5.1.2e **(voorzitter)**

5.1.2e sluit aan bij 5.1.2e's woorden en benadrukt dat de gevoeligheden en de zorgen in de doelgroepen vragen om zorgvuldigheid, kwaliteit en het op accurate wijze behandelen van de waarheidsvinding.

3. Voorstelronde / inclusief bespreking verklaring van belangen

Er volgt een voorstelronde waarbij iedereen naast expertise en affiliatie ook eventuele interferenties van belangen aangeeft, als aanvulling op de reeds ingevulde formulieren met verklaring van belangen.

Alle aanwezigen hebben de verklaring van belangen ondertekend en geretourneerd.

Er is veel wetenschappelijk expertise aanwezig, veel ervaring-deskundigen. Het is belangrijk dat de leden van deze klankbordgroep deelnemen zonder last en ruggenspraak. "We zitten hier als experts vanuit diverse invalshoeken, niet als vertegenwoordiger van een groep, belang of discipline". Alle aanwezigen gaan akkoord met deze interpretatie.

Opmerking: Er zitten enkele deskundigen aan tafel van onderzoeksinstituten die ook in het onderzoeksconsortium vertegenwoordigd zijn, in de hoedanigheid als adviseur. Er moet te allen tijde voorkomen worden dat zij hun eigen werk moeten beoordelen – ook in retrospect.

4. Toelichting werkwijze Klankbordgroep

De belangrijkste taak van de klankbordgroep is advisering t.a.v. het beantwoorden van de onderzoeksvragen. De onderzoeksvragen zijn

Datum
29 oktober 2015

36 vastgesteld door de Paritaire Commissie, maar als het gaat om een
37 bepaald werkpakket (WP) kunnen de klankbordgroepleden nog hun
38 reactie geven. De klankbordgroep kijkt naar de wijze waarop de
39 onderzoeksvragen zijn vertaald in het voorgelegde materiaal over de
40 WP's – de onderzoekplannen en de onderzoekmethode. De
41 klankbordgroep kijkt naar de kwaliteit, niet naar de wenselijkheid.
42 De Paritaire Commissie is eindverantwoordelijk voor het proces, het
43 consortium van onderzoeksinstituten is verantwoordelijk voor de
44 uitvoering en uiteindelijk voor de wetenschappelijke rapportage. Het
45 heeft de voorkeur dat de klankbordgroep in de advisering tot
46 consensus komt, als dat niet mogelijk is zullen andere visies
47 meegedeeld worden, maar gezamenlijk dragen heeft meer invloed.
48

49 Interne communicatie zal via 5.1.2e verlopen.

50 Communicatie met de Paritaire Commissie zal via 5.1.2e
51 verlopen.

52 De klankbordgroep heeft ervoor getekend om te kunnen gaan met
53 confidentiële stukken. Als de klankbordgroepleden door externen
54 benaderd worden melden zij dit bij 5.1.2e Terughoudendheid is
55 gewenst, wat inzake confidentiële onderdelen besproken wordt in
56 klankbordgroep moet worden beschouwd als intern beraad. Er moet
57 een eenduidige communicatie naar buiten zijn. Als er stukken naar
58 buiten gaan gebeurt dit in afstemming met het RIVM en de Paritaire
59 Commissie. Conclusies gaan pas naar buiten als ze klaar en
60 onderbouwd zijn.
61

62 **5. Bespreking planning onderzoeksplannen door klankbordgroep** 63 **en paritaire commissie**

64
65 In de Paritaire Commissie is de wens uitgesproken de
66 onderzoeksplannen van WP2-8 vóór eind 2015 vastgesteld te hebben.
67 Verslaglegging van die bijeenkomsten leidt tot adviezen¹, de
68 onderzoekers kijken wat ze met die adviezen doen, aan de hand
69 daarvan zal plan aangepast worden en een respons worden gemaakt
70 door de onderzoekers. Het originele plan en de adviezen van de
71 klankbordgroep met de respons van de onderzoekers gaan naar de
72 Paritaire Commissie zodat die het plan kan vaststellen.

73 5.1.2e kan in de Paritaire Commissie mondeling uitleg geven.
74 Kleine aanpassingen kunnen 5.1.2e en 5.1.2e in
75 onderling overleg vaststellen, indien nodig wordt met alle leden van de
76 Klankbordgroep kortgesloten. Aanpassingen die door 5.1.2e
77 en 5.1.2e in onderling overleg worden vastgelegd worden
78 op een lijst geplaatst zodat daar een overzicht van is.
79

80 Tijdslijn:

- 81 - Paritaire Commissie stelt in november en december 2015 de
- 82 onderzoeksplannen vast van WP2-8 (enkele deelonderzoeken zijn
- 83 al begonnen met voorbereidende activiteiten).

¹ Snelle consensus binnen de Klankbordgroep is van groot belang, ook voor de doelgroep, zodat de onderzoekers er mee aan de slag kunnen gaan. De adviezen worden daarom zo snel mogelijk (binnen 2 à 3 dagen) rondgestuurd. Binnen een week zou het dan bij de onderzoekers moeten kunnen liggen.

- 84 - In de loop van 2016 zal de klankbordgroep gevraagd worden naar
 85 de resultaten/producten van de eerste deelonderzoeken te kijken.
 86 Doorlooptijd hangt af van de tijdsplanning in de plannen.
 87 - In de 2^e kamer is de toezegging gedaan van een tijdlijn van 2 jaar,
 88 dat zal niet op alle onderdelen haalbaar zijn (bijvoorbeeld in geval
 89 van eventueel prospectief epidemiologisch onderzoek) - er zal
 90 gehandeld worden naar bevind van zaken. Het RIVM heeft
 91 overigens nooit de toezegging gedaan dat het onderzoek binnen 2
 92 jaar in alle opzichten afgerond zou zijn.

Datum
29 oktober 2015

93
 94 De Paritaire Commissie is gebaat bij een zo spoedig mogelijke
 95 rapportage over het onderzoek. De resultaten hoeven niet te wachten
 96 tot alles klaar is voor publicatie. Wel is het vanuit een oogpunt van
 97 consistentie wenselijk pas te publiceren als het betreffende werkpakket
 98 is afgerond en afgestemd met andere deelonderzoeken.
 99

100 Voorzitter vraagt aan Paritaire Commissie en RIVM een planning te
 101 maken na accordering van de onderzoeksplannen - wanneer er op
 102 welk moment iets gerapporteerd kan worden. Klankbordgroep zal ook
 103 zelf proactief rapporteren dat bepaalde dingen af zijn of niet, dat geeft
 104 houvast.
 105

106 Dit onderzoek is sterk gericht op de activiteit van Defensie, daar wordt
 107 nu een zeer uitvoerig onderzoek op uitgevoerd, dit zou model kunnen
 108 staan voor hoe men elders in de chemische industrie met stoffen om
 109 zou moeten gaan – modelfunctie.
 110

111
 112

6. Bespreking plan WP2 en WP3, inclusief vaststellen hoofdpunten advies

113

- 114 In de leeswijzer wordt een onderzoekkader met uitleg voorgesteld:
 115 a) eerst richten op Chroom-6, niet op CARC (omdat samenstelling
 116 CARC nog niet bekend is, het is nog steeds onduidelijk of er
 117 Chroom-6 in CARC zit, CARC is een toplaag die over een grondlaag
 118 heen gaat).
 119 b) eerst richten op POMS-locaties.
 120

121

122 **5.1.2e** vraagt of de Klankbordgroep akkoord kan gaan met dit
 123 onderzoekkader. De klankbordgroep gaat akkoord met dit
 124 onderzoekkader, maar plaatst bij b) de kanttekening: dat er geen
 125 potentieel belangrijke blootstellingslocaties of blootstellingen mogen
 126 worden overgeslagen – voorkomen dat daar waar de grootste
 127 bezorgdheid is geuit, ook de meeste aandacht naar toe gaat terwijl
 128 elders de problematiek even groot of misschien zelf nog groter kan
 129 zijn.

130 Van het onderzoek op POMS-locaties kan veel geleerd worden dat later
 131 kan worden toegepast in onderzoek op andere locaties.
 132

133

Algemene adviezen/vragen

- 134 a) Onderzoeksproces: informed consent en privacy een apart
 135 onderdeel van maken, dat is in elk observationeel onderzoek

Datum
29 oktober 2015

- 136 belangrijk en goed geregeld in de Codes Goed Gedrag en Goed
137 Gebruik van de FEDERA/COREON
- 138 b) Zijn de ambities zoals in een onderzoeksplan beschreven
139 realiseerbaar met het beschikbare budget?
- 140 c) Communicatie: Proactieve houding in contact met media en
141 belanghebbenden mogelijk nuttig en wenselijk. 5.1.2e overlegt
142 met afdeling communicatie hoe hier mee om te gaan.
- 143 d) Dwarsverbanden en interacties tussen verschillende
144 deelonderzoeken moeten helder zijn.
- 145 e) Zijn er plannen om resultaten van deelonderzoeken te publiceren in
146 peer-reviewed journals? De klankbordgroep acht dit wenselijk
147 omdat er dan externe internationale review plaatsvindt en omdat
148 het onderzoek dan ook bijdraagt aan de internationale stand van
149 kennis.
- 150 f) Het garanderen van de onafhankelijkheid van het onderzoek en van
151 degenen die het onderzoek uitvoeren is een algemeen punt dat voor
152 alle werkpakketten gegarandeerd moet zijn.

Bespreking plan WP2, inclusief vaststellen hoofdpunten advies

153 Adviezen/vragen m.b.t. WP 2:

- 154 a) Pagina 5: Risicocommunicatie gaat verder dan groeps- vs
155 individueel risico. Het lijkt raadzaam zeer tijdig deskundigheid
156 daarover in te schakelen, die is aanwezig bij het RIVM.
- 157 b) Pagina 5: Snel en veel aandacht geven aan de onafhankelijkheid
158 van het RIVM is wenselijk.
- 159 c) Pagina 7: De tekst hierbij uitgebreid worden met uitleg rol van en
160 het voorleggen aan de klankbordgroep en Paritaire Commissie. En
161 daarnaast wat de rol en verantwoordelijkheid van de onderzoekers
162 is. Bovendien is het vanuit een oogpunt van consistentie wenselijk
163 pas te publiceren als het betreffende werkpakket is afgerond.
- 164 d) Pagina 7: Als product een overzicht met uitgebreide algemene
165 informatie toevoegen over de aanleiding van de problematiek, wat
166 is het probleem precies en om welke gevaarlijke stoffen gaat het,
167 welke stappen er in de loop der tijd zijn genomen door de
168 verschillende betrokkenen (bijv. Defensie, RIVM, ABP, media),
169 welke verschillende onderzoeken er zijn met betrekking tot de
170 problematiek en wie daar verantwoordelijk voor is (bijv RIVM
171 historisch onderzoek, GGD huidig onderzoek), hoe en wanneer de
172 communicatie door het RIVM met de verschillende
173 belanghebbenden verloopt. Veel van deze informatie zou kunnen
174 weergegeven in een tijdsas. Dit document kan een groeidocument
175 zijn dat gedurende het onderzoek wordt uitgebreid
- 176 e) Pagina 11: Zijn de ambities zoals in onderzoeksplan beschreven
177 realiseerbaar met dit budget?
- 178
179
180
181
182

Bespreking plan WP 3, inclusief vaststellen hoofdpunten advies

183 Adviezen/vragen m.b.t. WP 3:

- 184 a) Pagina 5: Formulering welke onderzoeksvragen opgepakt worden
185 in dit WP aanpassen. Zoals het er nu staat lijkt het alsof alleen
186 vragen 1, 4, 7 en 11 worden opgepakt. Later worden vragen 2, 3,
187 5 en 6 pas genoemd.
- 188

Datum
29 oktober 2015

- 189 b) Pagina 6: Differentiëren tussen de verschillende Chroom-6
190 verbindingen, Chroom III, en totaal chroom.
- 191 c) Pagina 6: Zowel fysische als chemische eigenschappen van
192 chroom-6 meenemen
- 193 d) Pagina 6-7: Onderscheid maken tussen product (bijv chroom-
194 houdende verf) en artikel (bijv een geveerd oppervlak). In
195 chemische regelgeving is hier ook een onderscheid in.
- 196 e) Pagina 7: Interactie chroom-6 blootstelling met andere factoren:
197 de effecten van blootstelling aan chroom en de interactie-effecten
198 met andere factoren zoals lifestyle factoren en genetische aanleg
199 niet los van elkaar zien. Dit onderdeel komt mogelijk in plan van
200 WP 5 terug. Daarmee moet in het onderzoek dan een
201 dwarsverband gelegd worden.
- 202 f) Pagina 8: Literatuuronderzoek:
203 - Nieuwe literatuur vanaf 2000 meenemen
204 - Er zijn diverse essentiële reviews die gebruikt kunnen worden
205 (bijv Costa et al.)
- 206 g) Pagina 8-9: Achterhalen samenstelling producten: De
207 onafhankelijkheid van de gegevensverzameling/verstrekking over
208 en het onderzoek van de bronnen en van de uitvoerende
209 onderzoekers moet gegarandeerd worden. Hoe wordt concreet
210 vastgesteld wat de samenstelling is. Fabrikanten en de
211 Amerikaanse/Nederlandse Defensie hebben belangen bij de
212 uitkomst van het onderzoek en dienen het onderzoek niet te
213 beïnvloeden. Meer inspanning is dan wellicht vereist om deze
214 informatie over de samenstelling van de producten boven tafel te
215 krijgen. Het garanderen van de onafhankelijkheid van het
216 onderzoek en van degenen die het onderzoek uitvoeren is een
217 algemeen punt dat voor alle werkpakketten gegarandeerd moet
218 zijn. Aanvullende suggesties zijn dat de onderzoekers naar andere
219 Europese POMS locaties kijken en/of via de focusgroepen met (ex-
220)medewerkers in contact treden. Als dat efficiënt wordt aangepakt
221 kan het gecombineerd worden met de blootstellingsvraag.
- 222 h) Pagina 9: Prioritering van stoffen zou gedaan moeten worden op
223 basis van volgende indeling:
224 - mutageen
225 - immuun stimulerend
226 - hormoon verstorend
- 227 i) Pagina 8-9: Zijn er plannen om naast literatuuronderzoek
228 simulaties en/of laboratoriumonderzoek uit te voeren. Dit
229 onderdeel komt mogelijk in plan van WP4 terug.
- 230 j) Pagina 8-9: Indien er modellering uitgevoerd wordt is het
231 wenselijk om ook foutmarges en onzekerheden die hiermee
232 samenhangen in kaart te brengen.
- 233 k) Pagina 12: Samenstelling onderzoeksteam: Wenselijk om een
234 ervaren ERT toxicoloog (genotoxicologie/immunotoxicologie) en
235 arbeidshygiënist toe te voegen aan onderzoeksteam. Daarnaast
236 zou er de mogelijkheid moeten zijn om waar nodig additionele
237 expertise aan boord te kunnen brengen.
- 238
239
240
241

242 7. W.v.t.t.k. en Rondvraag

- 243 - **5.1.2e** overlegt met de afdeling Communicatie van het RIVM
244 over het algemene communicatiebeleid.
245 - Wordt er voldoende aandacht besteed aan het patiënten-
246 perspectief? De lopende zorg doelgroep is relevant en belangrijk.
247 **5.1.2e** geeft aan dat er een coulance regeling is en dat er
248 een informatiepunt bij het CAOP is waar mensen telefonisch en per
249 email vragen kunnen stellen.
250 - Vacatiegeldenformulier zal rondgestuurd worden, graag invullen en
251 retourneren

Datum

29 oktober 2015